

rî başkanlığındaki bir heyet tarafından ancak gönüllülüğü, hayır severliği ve ilim ehline yakınlığı dolayısıyla tercih edilerek halife seçildi (753/1352). Memlük tarihi kaynakları övgüyle andıkları Mu'tazid-Billâh hakkında çok az bilgi vermektedir. Hilâfe-te geldiği yıl, Halep nâibi ve yandaşlarının isyanını bastırmak amacıyla Suriye'ye doğru sefere çıkan Sultan el-Melikü's-Sâlih'le birlikte Dimâşk'a giden Mu'tazid'i, Bâbülferec girişindeki Demmâgiyye Medresesi'nde ziyaret ettiğini ve huzurunda bir hadis cüzü okuduğunu söyleyen Ebü'l-Fidâ İbn Kesir onu genç ve yakışıklı, güzel konuşan ve keskin zekâli bir kişi olarak tanımlar (*el-Bidâye*, XIV, 245). Sultan el-Melikü's-Sâlih Selâhaddin, el-Melikü'n-Nâsir Hasan (ikinci saltanatı) ve el-Melikü'l-Mansür Selâhaddin Muhammed dönemlerinde halifelik yapan ve 1353, 1359 yıllarında hacca giden Mu'tazid Cemâziyelevvel 763'te (Mart 1362) vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *el-Vâfi*, X, 235; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIV, 244-246, 296; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmî'l-Manşûr ve benih* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1986, III, 248; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1405/1985, I, 234-235; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe*, II, 154-155; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 443; Sehâvî, *ez-Zeylû'l-tâm 'alâ düveli'l-İslâm* (nşr. Hasan İsmâil Merve), Küveyt-Beyrut 1413/1992, s. 187-188; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 65-66; a.m.f., *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 500-501; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, I/1, s. 548-549, 587; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamûs*, Kahire 1283, II, 382; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), VIII, 338; Ali Aktan, "Mısır'da Abbâsî Halifeleri", *TTK Belleten*, LV/214 (1991), s. 628-629.

İSMÂİL YİĞİT

MU'TAZID-BİLLÂH el-ABBÂDÎ

(المعتض بالله العبادي)

Ebü Amr Fahrü'd-devle el-Mu'tazid-Billâh Abbâd b. Ebi'l-Kâsım Muhammed b. Ebi'l-Velîd İsmâil el-Lahmî (ö. 461/1069)

Abbâdî emîri
(1042-1069).

27 Safer 407'de (5 Ağustos 1016) doğdu. İşbiliye'de (Sevilla) Abbâdîler hânedanını kuran babası Ebü'l-Kâsım İbn Abbâd tarafından, ağabeyi İsmâil'in Muharrem 431'de (Ekim 1039) Gırnata Zirîler Hükümdarı Bâdis b. Habbûs ile yaptığı savaşta öldürülmesi üzerine onun yerine hâcibliğe getirildi; babasının ölümüyle de 1 Cemâziyelâhir 433 (26 Ocak 1042) tarihinde el-Mu'tazid-Billâh lakabıyla hânedanın başı

na geçti. İktidara gelir gelmez hâkimiyet alanını genişletmek amacıyla Endülüs'te çok güçlenen Berberîler'e karşı cephe aldı ve ilk önce babasının Karmûne'nin (Carmona) Berberî Hükümdarı Muhammed b. Abdullah el-Birzâlî'ye karşı açtığı savaşa yoğunluk verdi. Arkasından Mirtûle (Mertola) hâkimi İbn Tayfûr ile Leble (Niebla) hâkimi Muhammed b. Yahyâ el-Yahsubî'yi mağlûp etti. Mu'tazid-Billâh'ın bu başarısı karşısında ondan çekinmeye başlayan Batalyevs, Cezîretülhadrâ, Gırnata ve Mâleka emîrleri kendi aralarında bir ittifak kurdular. Ancak Mu'tazid-Billâh 436'da (1044-45) Mirtûle'yi, 442'de (1050) Evrebe'yi, 443'te (1051) Şeltiş'i (Saltes), 444'te (1052) Kastâle, Velbe (Huelva), Şentemeriye (Santaver), Şilb (Silves) gibi Batı Endülüs şehirlerini ve 446'da (1054) Cezîretülhadrâ'yı ele geçirdi. Bundan sonra oğlu İsmâil'i Kurtuba üzerine yolladı. Fakat İsmâil bu fırsattan yararlanıp merkezi Cezîretülhadrâ olan yeni bir devlet kurmak istedi. Acımasızlığıyla tanınan Mu'tazid oğlunu bizzat öldürerek cezalandırdı. Bâdis b. Habbûs'a karşı sevkettiği diğer oğlu Muhammed ise (Mu'temid-Alellah) yenilerek geri döndü. 458 (1066) yılına kadar Batı Endülüs'ün büyük bir kısmını ele geçiren Mu'tazid o yıldan sonra doğuya yöneldi ve 459'da (1067) Karmûne'yi aldı; ancak asıl hedefi eski Emevî başşehri Kurtuba'ya hâkim olmak için denediği bütün planlar neticesiz kaldı.

Endülüs İslâm tarihinin en ünlü simalarından biri olan Mu'tazid-Billâh 2 Cemâziyelâhir 461'de (29 Mart 1069) vefat etti; bir rivayete göre ise zehirlenmek suretiyle öldürüldü. Zekâsı, hazırcevaplığı, şairliği, özellikle de idareciliği ve imar faaliyetlerindeki başarısıyla temayüz etmişti. Ancak onun asıl bilinen yönü zalimliği ve devlet idaresinde her hileyi meşrû sayması, bu uğurda zillete düşmeyi dahi normal karşılaması idi. Sarayının bahçesinde her gün idam infazı olduğu, önemli kişilerin başlarının bahçenin arkasındaki bir depoda saklandığı rivayet edilir. 445 (1053) yılında kendisine karşı direneceklerini tahmin ettiği Runde (Ronda), Mürûn ve Erkûş (Arcos) emîrlerini maiyetleriyle birlikte sarayına davet etmiş, verdiği ziyafetten sonra hepsini hamama sokup kapı ve pencereleri öldürmek suretiyle ölüme terk ederek topraklarını ele geçirmiştir. 455'te (1063) sınırlarına saldıran Kastilya-Leon Kralı I. Fernando'nun karargâhına bizzat giderek çok kıymetli hediyeler sunmuş ve çeşitli onur kırıcı şartlarla birlikte yıllık haraç ödemesi kabul etmiştir.

İyi bir şair olan ve divanı iki defa yayımlanan Mu'tazid-Billâh (Rızâ es-Sûsî, *Mecelletü Külliyyeti't-terbiyye*, IV [Trablus 1974], s. 137-230; Muhammed Mecid es-Saîd, *Mecelletü'l-Mevridi'l-Bağdâdiyye*, V/2 [Bağdat 1976], s. 105-117), israf ve eğlencenin had safhaya ulaştığı sarayını bir sanat merkezi haline getirmiş, bilhassa şairlerle mûsikînasları himayesi altına almıştır. Şairler kendisini övmek için birbirleriyle âdeta yarışa girmişlerdir. Endülüs şiiiri onun döneminde zirveye ulaşmıştır. Devrin meşhur edip ve şairlerinden bazıları şöylece sıralanabilir: Ebü Bekir Muhammed b. Melah, Ebü'l-Velîd İbnü'l-Muallim, A'lem eş-Şentemerî, İbn Ammâr el-Endelûsî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî. Onun zamanında telif faaliyetlerinde de büyük bir canlılık görülmektedir. İbn Mesleme el-Kurtubî *Hadîkatü'l-irtiyah fi vafîi hakîkati'r-râh*, Habîb (Hubeyb) lakabıyla tanınan İsmâil b. Muhammed *el-Bedî' fi faşli'r-remîc*, Ebü'l-Velîd el-Bâcî *Kitâbü'l-Muntekâ* adlı eserlerini bu dönemde yazmışlardır. İbnü'l-Katâtân, *Şerhu'l-eş'âr ve Şerhu'l-Hamâse* adlı eserlerini onun adına kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 285-288; X, 151-155; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 22-39; ayrıca bk. İndeks; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, bk. İndeks; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Rabat 1934, bk. İndeks; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 156-159; Makkarî, *Nefhu't-ţib*, bk. İndeks; Dozy, *Spanish Islam*, s. 628-661; A. C. Fierro, *al-Motadhid rey de Sevilla*, Sevilla 1930; Cebrâil Süleyman Cebbûr, *el-Mülükü's-şu'arâ*, Beyrut 1401/1981, s. 263-270; Muhammed b. Abbûd, *et-Târîhu's-siyâsî ve'l-ictimâ'i li-İşbiliyye*, Titvân 1983, s. 55-63; a.m.f., "Devletü Benî 'Abbâd: Tahlîlü kıyamîhâ ve süku'ihâ", *el-Bahşû'l-ilmî*, sy. 32, Rabat 1401/1981, s. 54-58; D. Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party-Kings*, Princeton 1985, s. 95, 155-156; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelûs: Dûvelü't-tavâ'if*, Kahire 1408/1988, s. 39-58, ayrıca bk. İndeks; E. Lévi-Provençal, "al-Mu'tazid Billâh", *EP* (İng.), VII, 760-761.

CÂSİM EL-UBÛDÎ

MÜTE SAVAŞI

(غزوة مؤتة)

Müslümanların
Suriyeli hristiyan Araplar
ve Bizans ordusuyla yaptığı ilk savaş
(8/629).

Müte, Lût gölünün güneyinde Kerek'e 11, Kudüs'e 50 km. uzaklıkta geniş tarım arazilerine sahip bir yerdir. Burada yapılan savaş Hz. Peygamber katılmadığı için bir seriyye olmakla birlikte bazı kaynaklarda "gazve, ba's (ordu), yevm", Resûl-i Ek-

MÜTE SAVAŞI

rem'in orduyu gönderirken üç kumandan tayin etmesinden dolayı da "ceyşü'l-üme-râ" (ba'sü'l-üme-râ) diye de adlandırılmıştır.

Gassânî-hıristiyan Arapları'nın reislerinden Şürahbîl b. Amr'ın, Resûlullah'ın bir mektubunu Busrâ-Filistin valisine götürmekte olan Hâris b. Umeyr'i öldürerek kabileler ve devletler arası bir teamülüz bozması Hz. Peygamber'i ciddi bir tavır alma-ya sevketti. Hemen bir ordu hazırlığına girişen Resûl-i Ekrem kısa zamanda ortaya çıkan 3000 kişilik kuvvetin kumandanlığına sırasıyla Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'yı getirdi. Bunlardan biri şehid olduğu takdirde diğeri kumandayı ele alacaktı; hepsi şehid düşerse müslümanlar kendi aralarından birini kumandan seçeceklerdi. Hz. Peygamber ordunun elçinin öldürüldüğü yere kadar ilerlemesini, oradakileri İslâmiyet'e davet etmelerini, kabul ettikleri takdirde savaşmamalarını emretti. Bu arada çocukları, kadınları, yaşlıları, manastırlara çekilmiş insanları öldürmemelerini, hurmalıklara zarar vermemelerini, ağaçları kesmemelerini, binaları yıkmamalarını tembih etti (Vâkıdî, II, 758; İbn Sa'd, II, 128). Bazı rivayetlerde Resûl-i Ekrem'in müslüman olmadıkları takdirde cizye teklif edilmesini istediği kaydedilmektedir. Ancak bu tarihte cizye âyeti (et-Tevbe 9/29) henüz nâzil olmadığından bu rivayet doğru değildir (Fayda, s. 149).

Ordu Medine'den ayrıldıktan sonra kuzeye doğru ilerleyip Vâdikurâ'ya ulaştı. Şürahbîl b. Amr, müslümanların gelmekte olduğunu öğrenince kardeşi Sedûs'u (veya Vebr) bir ordunun başında onlara karşı gönderdi. Sedûs yapılan savaşta öldürüldü. Bunun üzerine Şürahbîl kaleye sığındı. Müslümanlar Maan'a vardılar. Orada ordugâh kurup konakladıkları sırada Bizans İmparatoru Herakleios'un kumandanını Theodoros'un ordusuyla karşılaştılar. Şürahbîl kumandasında hıristiyan Arap kabilelerinin de katıldığı bu ordunun 100.000 veya 200.000 kişiden oluştuğu rivayet edilmektedir.

İslâm kaynaklarında Müte Savaşı'nın sebebi zikredilirken Bizans ordusundan hiç bahsedilmemekte, ancak savaşın bu orduya karşı yapıldığı anlatılmaktadır. Bizans tarihçileri ise Bizans ordusunun Filistin'de bulunuş sebebini açıklamaktadır. Buna göre Herakleios, Sâsânîler'e karşı zaferle sonuçlanan Ninevâ (Ninova) savaşının (Aralık 627) ardından İstanbul'a dönmüş, bir süre sonra, daha önce Sâsânîler'in Kudüs'ü işgal ettiklerinde alıp götürdükleri

büyük haçı yerine koymak üzere Allah'a adanmış olduğu ziyareti yerine getirmek için Filistin'e gelmişti (Vasiliev, s. 252; Ostrogorsky, s. 96). İbn Sa'd'ın, Rum kayserinin Sâsânîler'e karşı üstün geldiği takdirde İstanbul'dan İliyâ'ya (Kudüs) kadar yalın ayak yürümeyi nezrettiği şeklindeki haberi de bu bilgiyi teyit etmektedir (et-Tabakât, I, 259; ayrıca bk. Buhârî, "Cihâd", 102; Fayda, s. 150-151).

Bizans ordusuyla karşı karşıya gelen müslümanlar Maan'da kaldıkları iki gün içinde vaziyeti müzakere ettiler. Bazıları, bu durumu Hz. Peygamber'e bildirip onun vereceği karara göre hareket edilmesini istedi. Bu sırada Abdullah b. Revâha savaş için at, silâh ve sayı üstünlüğünün önemi olmadığını ifade ettikten sonra düşmanla savaşmak gerektiğini belirtti. Bunun üzerine savaşa karar verildi ve Maan'dan ayrılan İslâm ordusu Meşârif'te Bizans ordusuyla karşılaştı. İki ordu Müte'de savaş düzenine geçti. Birinci kumandan sıfatıyla sancağı taşıyan Zeyd b. Hârise daha savaşın başında şehid düşünce kumanda Ca'fer b. Ebû Tâlib'e geçti. Sağ eli kesilen Ca'fer sancağı sol eline aldı, sol eli de kesilince iki koluyla göğsü arasında tuttu, fakat bir mızrak darbesiyle şehid oldu. Onun ardından sancağı Abdullah b. Revâha aldı. Bir süre sonra o da şehid düştü. Kâ'b b. Umeyr sancağı alıp Sâbit b. Erkam'a verdi. Sâbit Hz. Peygamber'in tâlimatı gereği bir kumandanın seçilmesini istedi. Kendisi kumandanlığı kabul etmeyince sancak Hâlid b. Velîd'e teslim edildi. Bu sırada Resûl-i Ekrem, Mescid-i Nebî'de savaş alanında cereyan eden gelişmeleri, kumandanların birer birer şehid oluşunu nakletmiş ve, "En sonunda sancağı Allah'ın kılıçlarından bir kılıç aldı. Nihayet Allah mücahidlere fethi müyesser kıldı" demiştir (Buhârî, "Meğâzî", 44; İbn Hişâm, IV, 23; *Tecrid Tercemesi*, X, 290 vd.). Hâlid b. Velîd sağ kanattaki askerleri sol kanada, sol kanattakileri sağ kanada, geridekileri öne, öndekileri de geriye almak suretiyle yeni takviye birlikleri gelmiş izlenimi uyandırdı. Geri çekilirken zaman zaman düşmana zarar verip bir miktar ganimet de ele geçirerek İslâm ordusunu Medine'ye getirmeyi başardı (Cemâziyelevvel 8 / Eylül 629).

Müte Savaşı'nda İslâm askerleri sayıca kendilerinden çok üstün olan düşman ordusuna karşı metanetle savaştılar. Savaşta katılanlardan Abdullah b. Ömer, Ca'fer'in göğsünde elli kadar kılıç ve ok yarısı olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in, kesilen iki eline karşılık iki kanatla müjdele-

diği Ca'fer daha sonra Ca'fer-i Tayyâr diye anılmıştır. Hâlid b. Velîd'in, "Müte Savaşı'nda elimde dokuz kılıç parçalandı, yalnız ağzı enli Yemânî bir kılıcım vardı, elimde o dayanabilirdi" dediği kaydedilmektedir (Buhârî, "Meğâzî", 44; İbn Sa'd, IV, 38; İbn Kesîr, III, 465; *Tecrid Tercemesi*, X, 289-290).

Müslümanlardan Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Revâha, Ab-bâd (Ubâde) b. Kays, Mes'ûd b. Esved, Vehb b. Sa'd, Hâris b. Nu'mân, Sûrâka b. Amr b. Atıyye el-Mâzinî, Ebû Küleyb (Kilâb) b. Amr, Câbir b. Amr, Amr b. Sa'd, Âmir b. Sa'd, Abdullah b. Sa'd, Süveyd b. Amr ve Mes'ûd b. Süveyd olmak üzere on beş kişi şehid oldu. Hz. Peygamber şehidlerin ardından ağlamış, ancak ağıt yakıp feryat etmeyi yasaklamış, yakınlarının ve komşularının şehid ailelerine üç gün süre ile yemek götürmesini ve işlerine yardımcı olmasını tavsiye etmiştir. Bizzat kendisi Ca'fer'in ev halkına üç gün yemek göndermiş, daha sonra oğullarını yanına alarak bakımlarını üstlenmiştir (Vâkıdî, II, 766; İbn Hişâm, IV, 22; İbn Sa'd, VIII, 282).

İslâm ordusunun sayıca kendisinden çok üstün olan düşmanla planlı şekilde vuruşarak Medine'ye ulaşması bir zafer sayılabilir. Medine'deki müslümanlar arasında İslâm ordusunun bu şekilde dönmesini doğru bulmayanlar olmuşsa da Resûl-i Ekrem bunun bir firar değil toparlanıp düşmanla tekrar karşılaşmayı amaçlayan bir hareket olduğunu bildirmiş, böylece dedikodulara son vermiştir (Vâkıdî, II, 765; İbn Hişâm, IV, 24; İbn Sa'd, III, 129). Bugün Müte Savaşı'nın yapıldığı yerde tarihî Müte Mescidi'nin kalıntıları ve 500 m. yakınında şehid olan üç kumandanın türbeleri bulunmaktadır. Son zamanlarda Müte şehidlerinin adları bir anıta yazılmış, anıtın yanına bir cami (Câmiu'l-meşhed) inşa edilmiştir. 1981 yılında Müte'de bir üniversite kurulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 299, 358; Buhârî, "Cihâd", 102, "Meğâzî", 44; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 757, 758, 759, 760, 765, 766; İbn Hişâm, *es-Sire*, IV, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259; II, 128, 129; III, 46, 47, 129; IV, 38; VIII, 282; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 219-220; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 234, 235, 236, 238; İbn Kesîr, *es-Sire*, III, 461, 465; *Tecrid Tercemesi*, X, 289-290, 291; A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (trc. Arif Müftü Mansel), Ankara 1943, s. 252; D. M. Watt, *Muhammed at Medina*, Oxford 1956, s. 53-55; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1971, VIII, 49-90; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1981, s. 96; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, I, 471-479; Sâmî el-Ânî, "Tecribetü Mu'te", *Bilâdü's-*

Sâm fi şadri'l-İslâm (nşr. M. Adnân Bahît), Amman 1987, III, 89-100; Yahyâ el-Cübürî, *Dürüs fi'l-fürûsiyye min ma' reketi Mu'te*, Katar 1989, s. 129-158; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 329, 330, 334, 335; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid Bin Velid*, İstanbul 1992, s. 142-168; Ali el-Atûm, *Tecribetü Mu'te*, Amman 1406/1986; Serdar Özdemir, *Hazreti Peygamber'in Seriyeleri*, İstanbul 2001, s. 94-106; Elşad Mahmudov, *Sebeup ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (doktora tezi, 2005), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 223-232; Muhammed Ferrec, "Yevmü'l-işhâdî'l-azîm", *ME*, XLIII/4 (1970), s. 353-359; F. Buhl, "Mu'ta", *EF* (İng.), VII, 756-757.

HÜSEYİN ALGÜL

MU'TED - BILLÂH

(bk. HİŞÂM III).

el-MU'TEMED

(المتمم)

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin
(ö. 436/1044)
usûl-i fıkha dair eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-Mu'temed fi usûli'l-fıkha* olan eser, Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Muğnî*'sinin fıkha usulüyle ilgili bölümünden sonra Mu'tezile âlimlerinin usulü'l-fıkha konusundaki görüşleri hakkında günümüze ulaşmış en önemli kaynak olması yanında mütekellimîn metoduyla yazılan fıkha usulü kitaplarının dayandığı dört temel eserden biridir (diğerleri Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Umed*'i, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân*'i ve Gazzâlî'nin *el-Müstaşfâ*'sıdır). İsnevî, Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl* adlı kitabında genellikle Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'i ile Gazzâlî'nin *el-Müstaşfâ*'sı dışına çıkmadığını, bazan bunlardan nakiller yaptığını, hatta bu iki kitabı ezberlemiş olduğu yönünde bir rivayet bulunduğunu ifade eder (*Nihâyetü's-sül*, I, 4).

Müellif, daha önce hocası Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Umed* adlı eserini şerhettiği halde gerek metnin sistematiğini gerekse ele alınan bazı konuların fıkha usulü kitaplarında yer almasını tasvip etmediği için yeni bir eser telif etme ihtiyacı duyduğunu belirtir. Ona göre özellikle ayrı bir ilim olan kelâma ait meselelere bu kitaplarda yer verilmesi uygun değildir; zira usûl-i fıkha meşgul olacak kimselerin zaten bu ilmi belli bir seviyeye kadar bilmesi gerekir; eğer bu şartı taşımıyorlarsa usul kitaplarına serpiştirilecek kelâm bilgilerini onlara bir şey kazandırması mümkün değildir (*el-Mu'temed*, I, 7).

Kitabın sistematiğini baş tarafta müstakil bir bölümde gerekçeli olarak açıklayan müellif sırayla şu konuları ele almaktadır: Usûl-i fıkha'nın tarifi ve muhtevası; kelâm (söz) ve taksimi, hakikat, mecaz, edatlar; emir-nehî; umum-husus, bunlarla bağlantılı bazı yorum kuralları; mücmel-mübeyyen; mükelleflerin fiilleri ve Hz. Peygamber'in fiillerine bağlanacak sonuçlar; nâsih-mensuh; icmâ; haber çeşitleri; kıyas ve ictihad; hazr (yasak) ve ibâha; müftî ve müsteftî.

el-Mu'temed'i ilmi bir değerlendirmeye tâbi tutan Abdülvehhâb Ebü Süleyman'ın eserle ilgili tesbit ve düşünceleri şöylece özetlenebilir: Konunun felsefî ve kelâmî boyut kazandığı durumlarda yer yer anlaşılmasında güçlük olsa da genellikle eser sağlam ve açık bir üslûpla kaleme alınmış olup ictihad, tahlil, metot ve sunuş açılarından başlı başına bir ekol sayılır. Sunuş biçimi konunun özelliğine göre değişiklik göstermektedir. Üzerinde ihtilâf bulunmayan hususlarda bilgilendirme ve tahlille yetinilmekte, hatta bazı başlıklar içeriği özetleyici nitelikte olmaktadır. İhtilâf bulunan konularda ise başta Mu'tezile âlimlerinin görüşü olmak üzere değişik görüşler, dayandıkları deliller, karşı görüşler ve delilleri, ardından bu delillere verilen cevaplar kaydedilmektedir. Müellif, eserin başında kelâm meselelerinin fıkha usulünde değil kendi yerinde incelenmesi gerektiğini savunduğu halde bazı meseleleri hüsün kubuh konusundaki Mu'tezile anlayışına uygun biçimde ele alabilmek için kendisi yer yer bu önerisine riayet etmemiştir. Başkalarının fikirlerini aktarmakla yetinmeyen Ebü'l-Hüseyn, Mu'tezile imamlarının ortaya konanlar dahil olmak üzere katılmadığı görüşleri tenkit etmekte, kendi kanaatini ve önerisini belirtmektedir. *el-Mu'temed*, müellifin düşünce hürriyetine önem veren müctehid bir âlim olduğunu gösteren çeşitli örnekler ihtiva eder. Fakat onun bu tavrı özellikle tutucu Mu'tezile mensuplarınca hoş karşılanmadığından eserlerine gereken değer verilmemiştir. Öte yandan *el-Mu'temed* genel olarak Mu'tezile mezhebinin, özel olarak da Kâdî Abdülcebbâr'ın görüşlerini günümüze taşıyan orijinal bir kaynak olması bakımından bu mezhebe ait eserlerin kaybolmasından kaynaklanan ilmi boşluğu doldurmada ayrı bir öneme sahiptir (*el-Fikrû'l-üşûlî*, s. 224-262).

Ahmed Bekîr (I. cildin kapağında yanlışlıkla Muhammed Bekr yazılmıştır) ve Hasan Hanefî'nin yardımıyla Muhammed Hamîdullah tarafından tahkik edilip iki cilt

halinde yayımlanan kitabın (sonunda Dimaşk 1384-1385/1964-1965), müellifin *el-Mu'temed*'e zeyil olarak kaleme aldığı *Kitâbü Ziyâdâtü'l-Mu'temed* adlı bir risâlesiyle usûl-i fıkha dair müstakil bir eser şeklinde kaleme aldığı *Kitâbü'l-Kıyâsi's-şer'î* adlı eseri de yer almaktadır. Eserin başına Muhammed Hamîdullah tarafından Fransızca olarak kaleme alınan ve fıkha usulü, Mu'tezile, müellif ve eseri hakkında önemli bilgiler içeren bir giriş konmuştur. Kitabın ilmî esaslara riayet edilmeden Halîl el-Meys tarafından yapılmış ikinci bir neşri daha bulunmaktadır (Beyrut 1983). Ayrıca icmâ kısmını Marie Bernard doktora çalışmasının bir bölümü olarak Fransızca'ya tercüme etmiştir (Paris 1970).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1384-85/1964-65, I-II; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 1-46; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir el-Âvânî), Riyad 1399/1979, neşredenin girişi, I, 58; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVII, 587-588; İsnevî, *Nihâyetü's-sül*, I, 4; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1065; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1732; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 259; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 669; Abdülvehhâb Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi: İlmü usûli'l-fıkha* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, tercüme edenin girişi, s. 86-87; Abdullah Mustafa el-Merâgî, *el-Fetḥu'l-mübîn*, Beyrut 1394/1974, I, 236; Sezgin, *GAS* (Ar.), II, 415; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebü Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 433; a.m.f., *el-Fikrû'l-üşûlî*, Beyrut 1404/1984, s. 199-200, 224-262; Tayyib Okıç, "Dimaşk'daki Fransız Enstitüsünün Son İslâmî Neşriyatı", *A'İFD*, XIV (1966), s. 283-288; Muhammed Hamîdullah, "Usûl al-Fıkha'nın Tarihi", *İTED*, II/1 (1956-57), s. 7-8.

AHMET AKGÜNDÜZ

MU'TEMİD - ALELLAH, Ahmed b. Ca'fer

(المتمم على الله أحمد بن جعفر)

Ebü'l-Abbâs el-Mu'temid-Alellâh Ahmed b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellâh el-Abbâsî
(ö. 279/892)

Abbâsî halifesi
(870-892).

229 (843) veya 231'de (845) Sâmerrâ'da doğdu; Mütevekkil-Alellâh'ın oğludur. Mühtedî-Billâh'ın Türkler tarafından tahttan indirilip işkenceyle öldürülmesinin ardından göz hapsinde tutulduğu el-Cevsaku'l-Hâkânî'den alınarak halife ilân edildi (16 Receb 256 / 19 Haziran 870). Tahta çıkınca babasının veziri Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkânî tekrar bu makama getirdi ve daha sonra devletin yönetimini kardeşi Muvaffak'ın eline bırakarak vaktini eğlenice ve av partilerinde geçirmeye başladı.